

ЦЕНТР ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
Національної академії правових наук України

ЦПТ–в (2025) 03

16 вересня 2025 року

Висновок

**на запит Державної служби України з етнополітики та свободи совісті щодо
рекомендованого українського правничого терміна як відповідника до застосовуваного в
англійській мові терміна “*antigypsyism*”**

На адресу Національної академії правових наук України (НАПрН України) надійшло звернення від Державної служби з етнополітики та свободи совісті (лист № 5739/04/25 від 03.09.2025 р.) за підписом заступника Голови Державної служби І. Лоссовського; далі – Звернення) з проханням «надати роз’яснення щодо правничого терміна, який найбільш точно і правильно відображає зміст поняття “antigypsyism” для його використання під час розроблення проєктів нормативних актів». Звернення зумовлене, зокрема, тим, що (як це в ньому зазначено) «українською мовою терміни “anti-gypsyism”, “antigypsyism” іноді перекладають як “антициганізм”, “ромофобія”, хоча термін “ромофобія” «має дещо інше семантичне значення, ніж англomовний термін “antigypsyism” і неточно відображає його зміст».

Президент НАПрН України В. Журавель скерував Звернення до Центру правничої термінології НАПрН України (вих. лист № 1043 від 04.09.2025 р.) з проханням, «за можливості, підготувати роз’яснення» щодо порушеного в зверненні питання.

Наукова комісія Центру правничої термінології (далі – ЦПТ) ухвалила цей Висновок ... вересня 2025 року.

I. Щодо застосовування терміна “antigypsyism” в документах інституцій Ради Європи

1. За взірць узято документа спеціалізованої інституції Ради Європи – Європейської комісії з протидії расизмові та нетерпимості (ECRI) (ЄКРН), ухваленого 24 червня 2011 р. та доповненого 1 грудня 2020 р. як “ECRI General Policy Recommendation No. 13 on Combatting Antigypsyism and Discrimination against Roma”¹ [робочий переклад українською: «Рекомендація ЄКРН № 13 щодо протидії антициганізму та дискримінації ромів»].

2. Як впливає безпосередньо з назви документа, поняття “combatting antigypsyism” і “discrimination against Roma” є особливими об’єктами номінації, а не взаємозамінними синонімами, тобто **не є тотожними**.

3. У преамбулі Рекомендації, зокрема, зазначено, що в цьому документі «термін “Roma” охоплює не лише ромів (Roma), а й тих, хто належить до етнічних груп, як-от синті (Sinti), калі (Kali), ашкалі (Ashkali), “єгипетські” (“Egyptians”), мануш і споріднені групи населення (Manouche and kindred population groups) в Європі разом із тими, хто веде мандрівний спосіб життя (Travellers), аби досягти великого різноманіття відповідних груп». Що ж стосується головної частини документа, то в ній міститься звернення ЄКРН до урядів держав-членів Ради Європи, щоб ті протидіяли явищу, позначеному як “antigypsyism”, у різноманітних ділянках, як-от: освіта (§ 4), працевлаштування (§ 5), житло та право на невтручання в житло (§ 6), охорона здоров’я (§ 7), расистське насильство і злочини проти ромів (§ 8), вияви *antigypsyism*-у з боку поліції (§ 9), вираження його в медіа (§ 10), доступ до прилюдних місць (§ 11), доступ до публічних послуг (§ 12), доступ до товарів і послуг, зокрема в банківському і страховому секторах (§ 13). Документ містить перелік конкретних заходів, що їх уряди держав-членів Ради Європи мають ужити задля протидії не одному, а двом явищам, що їх позначено відповідно як *antigypsyism* і *discrimination against Roma*.

¹ ECRI(2011)37rev. Strasbourg, December 2020.

II. Щодо застосовування терміна “*antigypsyism*” в документах інституцій Європейського Союзу

4. За взірць узято Резолюцію Європарламенту, ухвалену 25 жовтня 2017 р. під заголовком (англійською мовою): “*Fundamental rights aspects in Roma integration in the EU: fighting anti-Gypsyism*”² [робочий переклад українською: «Погляд на засадничі права в питанні інтегрування ромів у Європейському Союзі: протидія антициганізму»].

5. Застосування в назві документа понять “*Roma integration*” («інтегрування ромів») і “*anti-Gypsyism*” («анти-Gypsyism») вказує на намір нормотворця наголосити на потребі **розмежовувати** явища, у яких ключовими елементами на їх позначення є слова *Roma* та *Gypsy*. Такий висновок напрошується на підставі інших прикладів одночасне (поруч – у тому самому реченні) застосування в тексті документа словосполук із зазначеними елементами, як-от:

- “*Rise of Anti-Gypsyism and racist violence against Roma*” («нарощування антициганізму і расистське насильство щодо ромів» – дванадцяте речення в преамбулі);
- “*combatting anti-Gypsyism and discrimination against Roma*” («протидія антициганізму та дискримінації ромів» – тринадцяте речення в преамбулі);
- “*<...> of Europe’s 12 million Roma people <...>, contributing to the fight against anti-Gypsyism*” («12 мільйонів ромів у Європі <...>, зі своїм внеском у боротьбу проти антициганізму» – тридцять дев’яте речення у преамбулі);
- “*<...> anti-Gypsyism is on the rise <...> by expressing flagrantly anti-Roma sentiments*” (<...> «антициганізм зростає <...> через вираження скандально антиромського ставлення» – речення “D” у преамбулі);
- “*<...> different forms of anti-Gypsyism can be identified <...> manifesting itself <...> in the failure to provide Roma with equal access or any access <...>*” («<...> можна встановити різні форми антициганізму <...>, що проявляють себе <...> у ненаданні ромам рівного доступу або доступу взагалі <...>» – речення “E” у преамбулі);
- “*<...> active and meaningful social, economic, political and cultural participation by Roma as key to tackling anti-Gypsyism effectively <...>*” («<...> активна і виразна участь ромів у суспільному, економічному, політичному і культурному житті як ключ до дієвого розв’язання проблеми антициганізму <...>» – § 2 резолюції);
- “*<...> a successful fight against anti-Gypsyist rhetoric and violence against Roma*” («<...> успішна протидія антициганістській риториці та насильству щодо ромів» – § 12 резолюції);
- “*<...> denial of the Roma Holocaust <...> directly reinforce anti-Gypsyism in society*” («<...> заперечення Голокосту ромів <...> відверто посилює антициганізм у суспільстві» – § 16 резолюції); “*<...> how new technologies can assist and contribute to the social and economic inclusion of Roma and to the fight against anti-Gypsyism*” («<...> як нові технології можуть допомагати і сприяти залученню ромів у суспільне і економічне життя і боротьбі проти антициганізму» – § 37 резолюції);
- “*<...> in order to successfully stop the perpetuation of anti-Gypsyism, Member States <...> in order to end Roma people’s identity insecurity <...>*” («<...> щоб успішно завадити

² European Parliament resolution of 25 October 2017 on fundamental rights aspects in Roma integration in the EU: fighting anti-Gypsyism (2017/2038(INI)).

вкоріненню антициганізму, держави-члени [мають запровадити] <...>, аби покласти край небезпеці для ідентичності ромського народу» – § 49 резолюції);

- “<...> anti-Gypsyism undermines the successful implementation of National Roma Integration Strategies” («<...> антициганізм унеможливорює успішне впровадження Національних стратегій інтеграції ромів» – § 53 резолюції);
- “European Parliament <...> insists strongly on the need to fight against anti-Gypsyism and to promote Roma rights in the candidate countries and potential candidate countries” («Європейський Парламент <...> рішуче наполягає на потребі боротися з антициганізмом і сприяти реалізації ромами своїх прав у країнах-кандидатах і потенційних країнах-кандидатах» – § 54 резолюції);
- “<...> to prepare a study on anti-Gypsyism in the EU and candidate countries, to focus on anti-Gypsyism during <...> work on Roma issues <...>” («<...> підготувати дослідження щодо антициганізму в ЄС і країнах-кандидатах, зосередити увагу на антициганізмі під час опрацювання питань щодо ромів <...>» – § 57 резолюції).

6. Практику офіційного перекладу слова *antigypsyism* з англійської мовами держав-членів ЄС досліджено на прикладі спеціального документа Європейської Комісії, що вона його надіслала Європейському Парламентові, Європейській Раді та деяким іншим інституціям ЄС з питання імплементації національних стратегічних програм у світлі стратегічної програми ЄС і Рекомендації Європейської Ради щодо рівності, залученості та учасництва ромів³.

7. За зазначеним документом виявлено, що, крім англійського *antigypsyism*, елемент *gypsy* міститься в словах у перекладі ще п'ятнадцятьма мовами, як-от:

- іспанською (*antigitanismo*);
- данською (*sigøjnerhad*);
- німецькою (*antiziganismus*);
- грецькою (*αντιτσιγγανισμός*);
- французькою (*l'antitsiganisme*);
- ірландською (*frithghiofógachas*);
- італійською (*all'antiziganismo*);
- латиською (*antičigānisms*);
- угорською (*cigányellenesség*);
- мальтійською (*l-antizingarizmu*);
- голландською (*zigeunerhaat*);
- польською (*antycyganizm*);
- португальською (*anticiganismo*);
- словенською (*anticiganizem*);
- шведською (*antiziganism*).

8. У текстах вісьмома мовами як відповідники до англійського *antigypsyism* застосовано слова або словосполучення, що містять елемент, тотожний до англійського *roma*, як-от:

- болгарською (*антиромските*);

³ European Commission. Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the implementation of the national Roma strategic frameworks in light of the EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation and the Council Recommendation on Roma equality, inclusion and participation. COM/2024/422 final. Brussels, 25.9.2024.

- чеською (*protiromské*);
- естонською (*romavastasuse*);
- хорватською (*antiromizam*);
- литовською (*priešiškumas romams*);
- румунською (*antirome*);
- словацькою (*protirómske zmýšľanie*);
- фінською (*romanivastaisuus*).

9. Загальне співвідношення понять з елементом *gypsy* та його відповідниками іншими мовами держав-членів ЄС до таких самих понять, але з елементом *roma* – **16:8**.

III. Позиція «Альянсу проти антициганізму» (*Alliance against Antigypsyism*)

10. “*Alliance against Antigypsyism*” [«Альянс проти антициганізму»] – це допоміжна коаліція організацій, що обстоюють рівність прав для ромів (*for Roma*). Мета Альянсу – розвивати краще розуміння антициганізму (*of antigypsyism*) як «особливої форми расизму щодо ромів (*Roma*), синті (*Sinti*), етнічних групи, що ведуть мандрівний спосіб життя (*Travellers*) та інших груп, що їх шаблонно тавровано як «цигани» (*‘gypsies’*) в суспільній уяві на теренах Європи»⁴.

11. Альянс опублікував 2016 року «Довідковий документ щодо антициганізму» (“*Reference Paper on Antigypsyism*”), у якому запропонував «робоче визначення антициганізму» (*a working definition of antigypsyism*). Основна причина напрацювання цього документа полягала в тому, що брак загального розуміння обсягу, глибини та підтексту антициганізму унеможлиблював визначити дійові способи його подолання.

12. Це «робоче визначення», мета якого надати аналітично зрозуміле пояснення поняття “*antigypsyism*”, сформульовано так:

«Антициганізм (*Antigypsyism*) – історично створений стійкий комплекс узвичаєного расизму щодо суспільних груп, що їх ідентифікують під тавром “цигани” (*‘gypsy’*) або інших споріднених форм, у якому об’єднано:

1. гомогенізовані та сутнісно нав’язані сприйняття і зображення цих груп;
2. приписування їм особливих рис;
3. дискримінаційного характеру соціальні структури і насильницькі практики, що постають на цьому тлі, які призводять до приниження і піддавання остракізмові та породжують невідгукне становище в суспільстві»⁵.

13. У документі виокремлено опис термінологічного питання. По-перше, наведено аргументи на те, щоб **віддавати перевагу термінові “antigypsyism”** («антициганізм»), а не термінам “*anti-Romani racism*” («антиромський расизм») або “*Romanophobia*” («ромофобія»), що їх часом пропонують уживати як синоніми, але вони не покривають усіх етнічних груп, що потерпають від расизму. Натомість, як зазначено в документі, термін “*antigypsyism*” «аналітично точніший і дає чітко зрозуміти, що інші групи – синті (*Sinti*), хто веде мандрівний спосіб життя (*Travellers*), мануші (*Manouches*), “єгипетські” (“*Egyptians*”) – потерпають рівнозначно». Термін “*antiziganism*” передає **один і той самий зміст**: «відання переваги вживанню слова

⁴ Джерело: <https://antigypsyism.eu/alliance/#alliance-about>

⁵ *Alliance against Antigypsyism (2016) Antigypsyism – a reference paper*. Р. 3.

antigypsyism є радше справою узвичаєння, відображаючи той факт, що “*gypsy*” – це англійський термін, який охоплює всі сутнісні елементи цієї расистської ідеології». По-друге, зауважено: з огляду на те, що явища “*gypsyism*” узагалі немає, то треба розглядати неспроможними твердження про небажаність уживання терміна “*antigypsyism*” через те, що, мовляв, термін “*gypsy*” має образливий відтінок значення (*pejorative connotation*)»⁶.

14. Дещо пізніше Міжнародний альянс пам’яті жертв Голокосту (*International Holocaust Remembrance Alliance – IHRA*) висловив намір змінити головний термінологічний елемент: словосполучення “*Working Definition on Antigypsyism*” («робоче визначення антициганізму») заступити словосполученням “*Working Definition on Anti-Roma Racism*” («робоче визначення антиромського расизму»). «Альянс проти антициганізму», зі свого боку, висловив «сильне занепокоєння і спантеличений подив» із цього приводу, оприлюднивши 22 липня 2020 р. відповідну Заяву⁷, у якій закликав *IHRA* натомість надалі будувати роботу на вже напрацьованому за останні два десятиліття багатьма ромськими організаціями в Європі та США, зокрема просувати визнання позначуваного як *antigypsyism* особливою формою расизму.

15. У Заяві зазначено, що термін “*antigypsyism*” в англійській мові вживають із 1980 року, коли його запровадив видатний американо-ромський науковець і активіст Ян Генкок (*Ian Hancock*). Відтоді цей термін визнали самі роми та ромські науковці й організації. Європейський Парламент 2015 року визнав *antigypsyism* особливою формою расизму⁸. «Альянс проти антициганізму» 2015 року за підтримки понад 100 ромських і проромських організацій з усієї Європи випрацював «чітке робоче визначення» поняття “*antigypsyism*”. Генеральна Асамблея ООН, зі свого боку, 2015 року ухвалила доповідь щодо ситуації з людськими правами щодо ромів у світі, зосередивши увагу на явищі, позначуваному як *antigypsyism*⁹.

16. Окремою темою в Заяві постало питання термінології. З цього приводу в документі сказано:

«Ми свідомі того, що мова розвивається і термінологія може розходитись у різних країнах і мовах. Міжнародне робоче визначення понять “*antigypsyism*” і “*anti-Roma racism*” – не лише питання змісту й уявлень в окремій англійській країні, де англійська мова є рідною, позаяк англійську визнано загальноживаною мовою в Європі та міжнародних організаціях. Оскільки “робоче визначення”, що його пропонує *IHRA*, та термінологію щодо поняття “*antigypsyism*” має бути перекладено багатьма мовами, беручи до уваги національний контекст і міркування – зокрема в англійських країнах, – ми наполегливо рекомендуємо, щоб згідно з міжнародним “робочим визначенням” було визнано термін “*antigypsyism*”.

<...> Ми розуміємо, що за вживанням поняття “*anti-Roma racism*” стоїть ваш намір поставити ромів – які найбільше потерпають від цієї особливої форми расизму – у центр уваги та уникнути вживання в публічному дискурсі таврувального, расово-дискримінаційного поняття “*gypsy*”. Проте поняття “*anti-Roma racism*” не розкриває і не

⁶ *Ibidem*. Р. 4.

⁷ Statement of the Alliance against Antigypsyism about the current working process if the International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) to adopt a new “working definition of antigypsyism”. Джерело: <https://antigypsyism.eu/statement-on-the-proposal-of-the-international-holocaust-remembrance-alliance-ihra-for-a-working-definition-on-antigypsyism/>

⁸ European Parliament resolution of 15 April 2015 on the occasion of International Roma Day – anti-Gypsyism in Europe and EU recognition of the memorial day of the Roma genocide during World War II (2015/2615(RSP)).

⁹ UN General Assembly (2015) A/HRC/29/24: Comprehensive study of the human rights situation of Roma worldwide, with particular focus on the phenomenon of anti-Gypsyism.

охоплює всієї повноти механізмів і виявів явища, позначуваного як “*antigypsyism*”, найпершим із яких якраз є вигадкування уявної соціальної категорії “*gypsies*”.

Щобільше, ендонімові “Roma” поки що невласне яке заведено негативне значення, коли стосується етнічної ідентичності ромів у всьому їхньому суспільному розмаїтті. Отже, вислів “*anti-Roma racism*” («антиромський расизм») наводить на думку, що цей расизм спрямований проти ромів як таких, а не як проти категорії людей, що їх зовнішні спостерігачі таврують і поєднують із іншими неромськими особами або групами, які мають багато неоднакових назв у різних мовах. Такий підхід також може призвести до хибного розуміння того, що расизм щодо ромів відрізняється від расизму щодо, наприклад, “балканських єгиптян” (*Balkan Egyptians*) або інших груп, які не ідентифікують себе як роми, тим самим ігноруючи коріння, масштаби і прояви цього расизму, що лежать у сприйнятті більшістю суспільств. Тому в цьому випадку термінологія не забезпечує ґрунтового розуміння тієї тенденційної думки, що її засвідчила IHRA, коли ухвалила таке робоче визначення антисемітизму, за якого це означало “певне сприйняття євреїв”, яке може бути “спрямоване на євреїв або неєвреїв”¹⁰.

17. У Заяві чітко окреслено, у чому полягає цінність саме терміна “*antigypsyism*” («антициганізм»):

«*Antigypsyism* («антициганізм») – особлива форма расизму щодо ромів (*Roma*), синті (*Sinti*), тих, хто веде мандрівний спосіб життя (*Travellers*), та інших, кого тавровано як “*gypsy*” («циган») в народній уяві більшості суспільств. Безсумнівно, ми цілковито підтримуємо претензію ромів – до яких належить багато хто з нас – на те, щоб мати можливість самовизначатися та ідентифікувати себе за назвами, що їх ми знаємо і використовуємо століттями. Застосування слова “*antigypsyism*” в англійській мові та його відповідників іншими мовами не зашкоджує цьому засадничому праву; навпаки, деконструкція цієї форми расизму покаже, як вона пов’язувала етнічну ідентичність із суспільною ідентичністю невгодної групи. У цьому аспекті слово *gypsy* («циган») є еквівалентом слова *tigan*, що означало *раб* у румунських муніципалітетах Молдови і Валахії, де ромів утримували в рабстві з 1385 до 1856 років. Використання терміна “*antigypsyism*” дає змогу критично осмислити історію та моделі гноблення, розглядаючи різні історичні форми, як-от рабство, вигнання з міст, “полювання на циган” та інші спроби винищення тих, кому чіпляли ярлик “*tigan*”/“*gypsy*” (“циган”) ще задовго до того, як ці практики позначили термінами *расизм* або *геноцид*. Політика нацистів довела цю потужність гнобителів у визначеннях до нових крайнощів – вони виписували свідоцтва про расову приналежність кожному, кого підозрювали, що він ‘*Zigeuner*’ («циган»), як підставу для знищення.

Геноцид етнічних груп синті (*Sinti*) та ромів (*Roma*) не лише заперечували та ігнорували впродовж десятиліть по Другій світовій війні. Цю особливу форму расизму часто заперечують і донині, що дає змогу суспільствам та інституціям виправдовувати політику вилучення і навіть винуватити ромів у стражданнях, що їх вони зазнають. Дедалі ширше визнання останніми роками позначеного як *antigypsyism* мало наслідком важливий поворот у тому, як його бачити: *antigypsyism* – це не так зване “питання меншин”. Це явище наших суспільств, джерелом якого є те, як більшість суспільства сприймає тих, кого вона називає “циганями” і як вона до них ставиться».

Наприкінці своєї Заяви «Альянс проти антициганізму» звернувся до Міжнародного альянсу пам’яті жертв Голокосту із наполегливим закликом покладатися на те, що вже зроблено останніми двома десятиліттями завдяки зусиллям багатьох учасників процесу, та надалі

¹⁰ Statement of the Alliance against Antigypsyism about the current working process if the International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) to adopt a new “working definition of antigypsyism” (2020). P. 4.

просувати вже ними досягнуте, щоб у кінцевому підсумку можна було ухвалити «робоче визначення поняття “*Antigypsyism*”».

IV. Висновок

18. З огляду на викладене, а передовсім на підставі позиції «Альянс проти антициганізму» та практики застосовування відповідників до англійського слова *antigypsyism* офіційними мовами держав-членів Європейського Союзу в документах Європейського Союзу Наукова комісія Центру правничої термінології НАПрН України дійшла висновку, що найточніше і правильно передає зміст поняття “*antigypsyism*” українською мовою слово **антициганізм**.

Керівник Центру

Сергій Головатий